

Svetlana Tomić
Alfa BK Univerzitet u Beogradu
tomic.svetlana@gmail.com

Neki arhivski primeri neiskorišćenog kulturnog kapitala*

ABSTRACT: Tomić Svetlana, *Neki arhivski primeri neiskorišćenog kulturnog kapitala* (Some Archival Examples of Neglected Cultural Capital). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 11. Poznań 2016. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 71–82. ISSN 2084-3011.

Archives are important places for researching and reconstructing the past, they lead to discoveries, and they can refute dominant stereotypes. Despite that fact, Serbian feminist scholars have neglected archival research of women writers. In this paper the author points out to resistance of the main Serbian institutions to digitalize archival sources of women writers and indicates some consequences of contemporary feminists' stance to historical sources. The author directs attention to some important but ignored examples of archival materials in Serbia and Bosnia and Herzegovina. Since they offer informative, significant, and complex account on the past, they can help reconstruct of the South Slavic culture and establish the importance of women writers.

KEYWORDS: South Slavic culture; history; digital humanities; women writers; female teachers

Gomila neiskorišćenog materijala zato nije mesto smeća/odbijanja, već složen prostor gde se prošlost akumulira u sadašnjosti kao izvor koji treba da bude prihvaćen ili odbijen, prokopan ili obnovljen, odbačen ili prebačen. Kao takav, feministički neiskorišćen materijal istovremeno je polje beznadežnosti – ono mora biti isterano, ali bez njega ne možemo da živimo – ali je i prostor igrališta, skloništa, to je scena inovacije, humora, nade i čežnje. U celini gledano, feministički neiskorišćen materijal nije suvišni već sastavni deo sadašnjosti, on nije mrtav, već živ.

(Kejt Ajkorn [Eichhorn 2013: 29], prevod SvetlanaTomić¹)

*Rad je deo rezultata na projektu broj 47021 „Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji” koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Projektom rukovodi prof. dr Gordana Daša Duhaček.

¹ „The scrap heap, then, is not a site of refuse/refusal but a complex site where the past accumulates in present as a resource to be embraced and rejected, mined and recycled, discarded and redeployed. As such feminism's scrap heap is both a site of abjection – that which must be expelled but that which we cannot live without – and simultaneously a playground,

1. Uvod

Arhivsko istraživanje smatra se važnom potvrdom rada nekog istoričara ili istoričarke. Pa ipak, zapanjujuće je koliko malo analize odnosa doka za i prošlosti nalazimo upravo kod proučavateljki prošlosti srpske ženske književne kulture. Kako je ukazala Antoanet Barton, ovakve debate svugde u svetu imaju „stvarne, političke i materijalne posledice” za pisanje istorije i za političko bogatstvo bilo koje zajednice (manjinske ili dominantne), istovremeno osvetljavajući prirodu i upotrebu „dominantnih režima istine” (Burton 2005: 1–25)². Barton je istakla da su arhivske priče odavno ispričane, ali, ako ih ne čujemo, nećemo znati šta mogu da nam saopšte i u kojoj meri je njihova poruka informativna. Na taj način umanjuju se tenzije između njihove pripovedno-književne i istorijsko-dokumentarne prirode.

Srpski Nacionalni centar za digitalizaciju pokrenut je 2002. godine³. Ako se pregledaju digitalni fondovi glavnih kulturnih i naučnih institucija, može pogrešno da se zaključi da žene nisu bile važni činioци srpskog društva i da nisu bile značajne za srpsku kulturu. Razmotrimo najpre primer digitalnog projekta Učiteljskog fakulteta u Beogradu i njegovu ediciju od preko 130 dela – „Antologija srpske književnosti”⁴. Nijedna od književnica

a refuge, a scene of innovation, humor, hope, and longing. In every respect, feminism’s scrap heap is integral rather than superflous, vital rather than stagnant.”

²O teškim i iscrpljujućim uslovima arhivskog rada, o preklapanju istraživačevog pristupa znanju i njegovom (panoptikon) nadzoru od strane arhiviste, kao i o „komparativnim ćutanjima istoričara o ličnim, strukturalističkim i političkim pritiscima arhiva” videti više Burton 2005: 8–10.

³Detaljnije o savremenim problemima srpske arhivske službe videti Popović 2007: 55–63. Pregled statusa digitalne humanistike u Srbiji i njene (paradoksalne) probleme predstavili su Fostikov i Isailović 2014: 19–23. Zanimljivo je da Fostikov i Isailović navode da je veoma mali broj srpskih istoričara zainteresovan za digitalnu humanistiku, zbog čega se dugo čeka na projekte koji podrazumevaju saradnju stručnjaka kompjuterskih nauka i humanistike. Ovakva istraživanja navode na zaključak da je srpska historiografija u evropskom kontekstu zastupljenosti i razvoja digitalne humanistike daleko od pozitivnih primera.

⁴Odabir preko 130 dela napravio je Učiteljski fakultet, videti <<http://www.antologija-srpskeknjizevnosti.rs>>. Ovo napominjem zbog veze obrazovnih institucija, kanona i diskriminacije. Na pomenutom sajtu nije navedena tačna godina pokretanja ove edicije, verovatno se radi o početku 21.veka. Prilikom proučavanja dela Laze K. Lazarevića, primetila sam da se priče iz ove digitalne edicije ne poklapaju sa autentičnim Lazarevićevim tekstom i izborom koji je predstavljen u izdanju SANU iz 1986. a koji su priredili Vladan Nedić i Branimir Živojinović. Takođe, naslovi nekih dela nisu adekvatno prevedeni na engleski (da li je slučajno

nije vizuelno zastupljena portretom, a svojim delima ili „brojnošću” one su markirane kao manjina koja može netačno da se razume kao retka pojava. Iako je 2000. godine engleska istoričarka i prevoditeljka Silija Hoksvert objavila istoriju srpske i bosanskohercegovačke književnosti koju su pisale žene (Hawkesworth 2000), prema verziji projekta Učiteljskog fakulteta, u stvarnosti o srpskoj književnoj važnosti i produkciji autorke postoje kao dve priređivačice i pet književnica, pri čemu je ostala da zjapi stereotipno prihvaćena praznina književnog stvaralaštva žena od šest vekova, ili – od Jefimije do Isidore Sekulićeve. Godine 2010. na beogradskom Filološkom fakultetu pod rukovodstvom prof. dr Biljane Dojčinović prvi put je u Srbiji pokrenut digitalni projekat *Knjiženstvo* (<<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/>>), posvećen ispitivanju istorije ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine⁵, ali izgleda da u poslednih pet godina u časopisima Arhiva Jugoslavije („Arhiv”) i Nacionalnog centra za digitalizaciju („Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju”) nije objavljen nijedan rad koji se tiče pitanja digitalizovanja ili predstavljivosti kulturne proizvodnje žena. Tako, poput drugih arhiva koji poseduju građu o kulturnoj istoriji žena, ali je ne predstavljaju u javnosti, i Narodna biblioteka Srbije zapostavlja ili učutkuje svoj arhivski materijal o ženskoj kulturnoj proizvodnji. Čak i u slučaju pominjanja dveju književnica (naravno, to su *uvek iste*, svima *jedino* poznate autorke: Isidora Sekulić i Desanka Maskimović), Narodna biblioteka Srbije odabrala je da detaljnije predstavi fondove muškaraca ne digitalizujući rukopise književnica koji materijalno propadaju a i te kako mogu da povežu, dinamizuju i unaprede intelektualnost Srbije sa svetom⁶.

ovde problem pozicija ženske sfere u kulturi?), i to sam ranije istakla povodom romana Svetolika Rankovića *Seoska učiteljica* (Tomić 2008: 25).

⁵ Značaj ovog projekta *Knjiženstvo* istakla sam ranije (Tomić 2012: 156; Tomić 2016: 28), a u drugom radu skrenula sam pažnju na potrebu naučnog opreza prilikom ispisivanja krupnih a neproverenih tvrdnji o recepciji jedne od najznačajnijih autorki iz prošlosti, prve srpske pripovedačice i romansijerke Drage Gavrilovićeve (Tomić 2013b: 30). U bazi *Knjiženstvo*, radi veće pouzdanosti i relevantnosti činjenica bilo bi potrebno, na primer, da se koriguju neki netačni podaci, da se ažurira i sistematizuje bibliografija naučnih radova posvećenih autorkama, i da se imenuju, priznaju i poštuju (ili autorizuju) zasluge brojnih istraživača i istraživačica zahvaljujući kojima su utemeljene naučne istine o autorkama iz prošlosti. Naravno, postoje i mnoge druge pohvalne reči, ali i konstruktivne sugestije, no one nisu tema ovog članka.

⁶ Videti stranu Narodne biblioteke Srbije „Književni i drugi rukopisi i arhivalije”, <<https://www.nb.rs/collections/index.php?id=779>>, 30.10.2014. Voditeljka zbirke je dr Nada Mirkov Bogdanović.

Napraviću jednu digresiju. Nakon 2011. godine i skretanja pažnje bibliotekaru Narodne biblioteke Srbije da je prezime značajne književnice s kraja 19. i početka 20. veka – Jelene J. Dimitrijević (1862–1945) – pogrešno ukucano u listu rukopisne zbirke, otkrila sam da je njena rukopisna građa u ovoj zbirci obimna, ali i da su neki njeni radovi u veoma lošem stanju. Među drugim značajnim dokumentima, ovde se čuva i pasoš Jelene J. Dimitrijević (iz vremena Kraljevine Jugoslavije, pod signaturom R 549/I-VI) koji otkriva nešto nepoznato. Književnica je u svom pasošu u rubrici za zanimanje napisala „književnik i novinar”. Ova druga funkcija nije istražena, premda je ukazano na takvo njeno delovanje (Tomić 2011: 621–639). Rukopisna književna dela ove autorke povezana su običnim kartonom i kanapom. Iako ih je autorka brižljivo i uredno prepisivala, neki od njenih spisa danas su sve manje čitljivi. Potencijalni istraživači tamo će (pod signaturom R 540-549) naći njena važna dokumenta i dela koja su ostala u rukopisu, na primer pesme u prozi o putovanjima, kao i rukopis druge knjige njenih putopisa *Sedam mora i tri okeana* – od Indije do Japana.

Još uvek nemamo popis arhivskog materijala koji bi tematski razvrstao građu ženske kulturne baštine ili pak različite vrste dokumenata vezanih za istoriju srpskih feminizama sa obe strane Save i Dunava. Kako je već ukazano, arhivi su suštinski potencijali menjanja budućih istorija (Eichorn 2013). Uvek postoji mogućnost da te institucije čuvaju dokumenta koja značajno mogu da promene naša znanja o književnosti i društvu nekog perioda. Tako sam, upravo zahvaljujući građi u Historijskom arhivu Sarajeva (Bosna i Hercegovina), otkrila da su objavljena *Pisma iz Soluna* Jelene J. Dimitrijević cenzurisana i da tek treba tragati za njenim autentičnim delom (Tomić 2013a: 705–715). U istoj instituciji čuva se i deo prepiske druge veoma značajne književnice iz istog perioda, Milice Janković (1881–1939). Ta građa pomogla mi je da dođem do malo poznatih detalja o njenom životu i radu, neobjavljenim delima, odnosima sa izdavačima, kao i razvoju izdavaštva knjiga za decu (Tomić 2014c: 679–696).

Kritike o ponavljanju asimetričnog dualizma polova, koje je na račun aistorijskih nedostataka feminističke kritike 1986. godine uputila Gerda Lerner, a koje je 1993. razmotrila Žarana Papić, sada, posle više od 20 godina slabog delanja, možemo ponovo da uključimo i primenimo na srpski

slučaj (Papić 2012: 224–225)⁷. *Udaljenost između istorijskih izučavanja i feminističke kritike* koju je pominjala Lerner možemo da povežemo i sa nepostojanjem potrebe da se arhivska građa srpskih književnica i feministkinja sistematizuje i digitalizuje. Zbog toga prigovor o matricidu koju je Susan Faludi uputila američkom akademskom feminizmu može biti aktuelan i na srpskom terenu (Faludi 2010: 29–42). Naša delovanja bliža su matricidu nego očuvanju nasleđa ženske kulture i unapređenja položaja žena u kulturi. Arhivi ženskog nasleđa postaju gomila starog, neupotrebljenog materijala ili smetlište. Kako je Faludi istakla, ono što se prenosi drugima je neposedovanje ili „nasleđe bez nasledstva” (a legacy of no legacy). Nove generacije mladih žena ne poseduju istorijsko pamćenje. Pokušavajući da konstruktivno prevaziđe radikalnu kritiku Suzan Faludi, Kejt Ajkorn koristi koncept „vremenskog pomeranja” (temporal drag) Elizabet Friman, ili povezivanja sa odbačenim političkim istorijama koje prenose prošlost na sadašnjost (Eichorn 2013: 28). Pomoću razmišljanja o generacijskoj dinamici koju je ponudila Friman, Ajkorn se nadovezuje na stavove Barton o arhivima kao sferama u kojima se čuvaju ali i konstituišu *potpuno razvijeni* istorijski akteri.

No, sa ovim u vezi je i problem srpskog patrijarhalnog kulturnog obrasca. On uključuje otpor glavnih institucija prema digitalizovanju ženske baštine, ali i neprofesionalne standarde akademske norme prema književnicama iz prošlosti koji su perpertuirali otpor istraživača prema proučavanju ženske marginalizovane sfere kulturne proizvodnje, kao i otpor izdavača prema objavljivanju dela književnica iz prošlosti (Tomić 2014a: 168–186). Zbog zatvorenog, patrijarhalnog društva, čija tranzicija traje predugo da bi se prevazišla, ali i zbog međusobnih problema i sukoba srpskih feminizama⁸, mislim da je mala šansa da se u skoroj budućnosti mesto književnica kao drugorodnih proizvođača kulture suštinski promeni.

U ovom članku, osim već pomenutog primera dokumentarne građe Jelene J. Dimtirijević, ukazaću na još neke arhivske izvore u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Oni su ostali nekorišćeni u dosadašnjem proučavanju srpske i južnoslovenske književnosti i kulture a uveliko mogu da pomognu

⁷Tekst „Novija feministička kritika patrijarhata: relativizacija univerzalizma” Žarana Papić je najpre objavila u časopisu „Sociologija” 1993, br. 1, str. 107–121.

⁸Novije, dragoceno osvetljavanje složenosti ovog problema o kojem se, inače, veoma malo govori, piše i istražuje, predstavila je Hughson 2015.

proces rekonstrukcije njihove prošlosti. Objasniću potencijalni značaj ove autentične građe u kontekstu južnoslovenske i evropske kulture.

2. Zbirka Vlastoja Aleksijevića (Narodna biblioteka Srbije, Književni i drugi rukopisi i arhivalije; Beograd, Srbija)

Istorija se uvek rekonstruiše sa naporom, a kao posebno korisnim pokazuje se temeljno ispitivanje svakog putokaza. Ostaje pomalo neobična činjenica da je tekst Vlastoja Aleksijevića „Naša žena u književnom stvaranju” nakon 1941. godine (Aleksijević 1941) bio objavljen pre 20 godina u *ProFemini* 1994/95. i da se od tada retko ko zapitao otkud interesovanje jednog muškarca, Vlastoja Aleksijevića, za uspostavljanje tradicije ne samo književnosti srpskih ili južnoslovenskih žena već i intelektualne istorije regije, ili istorije njenog školstva i kulture.

U rukopisnom fondu Narodne biblioteke Srbije nalazi se, među drugim dragocenim radovima, i bogata zbirka kulturnog poslenika i bibliografa Vlastoja Aleksijevića (1911–1969). Ovde pre svega mislim na njegov obiman a zaboravljen rukopis pod signaturom R 425 – *Savremenici i poslednici Dositeja Obradovića i Vuka Stef. Karadžića, Biografsko-bibliografska građa*. U 16 svezaka, na listovima veličine 13,8 cm × 19,8 cm, po azbučnom redu, Aleksijević je kućaćom mašinom osmišljavao biobibliografske podatke o srpskim književnicima i *književnicama* od polovine 18. do početka 20. veka. Spisak svih autora i autorki predstavljen je na internetu⁹.

U kontekstu teme ovog članka, može se reći da će rukopisna zbirka Vlastoja Aleksijevića pomoći svakom istoriografu južnoslovenske kulture, posebno onima koji ispituju proboj ženske elite u javnu sferu delovanja. Nakon istraživanja ove rukopisne zbirke, može se tvrditi da će novije istorije srpske ili južnoslovenske književnosti izgledati sasvim drugačije, ili, da nam tek predstoji ozbiljno proučavanje književne prošlosti. Ovo se isto može tvrditi i za istoriju književnosti drugih južnoslovenskih naroda¹⁰.

⁹ Videti stranu Narodne biblioteke Srbije „Arhiva Vlastoja Aleksijevića”, <<https://www.nb.rs/collections/index.php?id=10146>>, 30.11.2014.

¹⁰ O ovom problemu pisala sam u radu „Problemi budućih istorija postjugoslavenske književnosti”. Tekst je emitovan na Trećem programu Hrvatskog radija HRT, 23. decembra

Kako pokazuju informacije iz zaostavštine Vlastoja Aleksijevića, Milica Stojadinović Srpkinja uopšte nije bila usamljena žena-pisac, niti jedina srpska književnica koja je objavljivala poeziju. To su pre nje činile i Ekaterina Braćevački Jovanović (pre 1809 – posle 1846), Jelena Kujundžić ili supruga Stojana Novakovića (1844–1907), žena Sime Milutinovića Sarajlije – Marija Popović Punktorka (1810–1875) i druge. Aleksijević je, na primer, zapisao i Punktorkinu smelu ljubavnu pesmu „Odgovor” od 5. jula 1838. a objavljenu u „Magazinu za hudožestvo i modu” u Pešti, dakle, u vremenu pre venčanja sa čuvenim pesnikom.

Niz zanimljivih detalja naći će se u ovim sveskama. Na primer, da je Sofija Nikolajević (1836–1850) u svojoj četrnaestoj godini napisala pesmu posvećenu umrlom bratu „Nadgrobni venac”, da je u Dubrovniku završila Višu devojačku školu 1848, da se i Hunjadi Julija (osim čuvenih žena iz dinastije Obrenović – Anke i Natalije) bavila književnošću. Onima kojima je poznato da Stanka Glišićeva (sestra kanonizovanog pisca Milovana Glišića) nije potpisivala svoje radove, puno će značiti lista njenih prevoda koju navodi Aleksijević, kao i napomena da je, na primer, za njen prevod priča ruskog pisca Vladimira Koroljenka predgovor napisala Isidora Sekulić. U katalozima Narodne biblioteke Srbije nije navedeno izdanje tog prevoda.

Značajane su i druge informacije koje Vlastoje Aleksijević navodi o prevoditeljicama. Tako saznajemo o Emiliji Lazić (1828–1845), ili o učenici Velike škole – Slavki Kuzmanović (1871–1891), i posebno o Elodiji Mijatović Loton (1825–1909), koja je najzaslužnija za afirmisanje srpskih književnika u inostranstvu. U drugim izvorima nisam našla podatak koji donosi Aleksijević – da je ugledna nastavnica beogradske Više ženske škole Persida Pinterović (1845–1895) prevodila drame sa nemačkog. Ne treba posebno napominjati da još uvek nemamo proučen rad ovih žena¹¹.

2013. u okviru projekta koji uređuje Gordana Crnković Raunić „Pojmovnik postjugoslavenske književnosti”, <<http://radio.hrt.hr/ep/suvremena-madekonska-knjizevnost-i-povijesti-postjugoslavenske-knjizevnosti/47713/>>, 30.11.2014.

¹¹ Rekonstrukciju delovanja prevoditeljki iz druge polovine 19. veka i listu njihovih objavljenih knjiga prevoda na srpski jezik uradila je Svetlana Tomić koristeći 20 tomova knjige *Srpska bibliografija: knjige 1868–1944* (Tomić 2016: 85–121).

3. Fond Jelice Belović Bernadžikovski (Historijski arhiv Sarajevo; Sarajevo, Bosna i Hercegovina)

Drugi primer koji ću navesti jeste fond Jelice Belović Bernadžikovski (1870–1946) O-BJ-86 u Historijskom arhivu Sarajeva. Među pismima i dokumentima, u pomenutoj zbirci se nalazi i veoma obiman rukopis memoara ove istaknute intelektualke koja nije bila značajna samo u okviru južnoslovenske već i evropske kulture. Autobiografska građa pisana je rukom, ima 411 strana koje je Jelica Belović umela da nadopuni ličnim fotografijama, pramenom svoje kose, slikom sa venčanja, isečcima iz novina... Iako se povremeno u bosanskohercegovačkoj štampi i na internetu skreće pažnja na dragocenost ovog izvora, oni su i dalje u južnoslovenskoj regiji veoma retko korišćeni, osuđeni su na zaborav i besmisao. Do sada je, izgleda, samo tri rada bilo posvećeno ovom važnom tekstu (Reynolds-Cordileone 2008; Dujmović 2011; Tomić 2014b).

U Arhivu nema podataka ko je i kada dostavio ovaj rukopis na čuvanje, niti je navedena informacija o tome kada su tačno ovi memoari pisani. Može se pretpostaviti da su pisani pre 1913. ili pre njenog izrazito iscrpljujućeg angažmana u pripremanju etnografske izložbe u Pragu *Srpska žena* (1910) i još napornijeg uređivanja veoma značajne publikacije *Srpkinja* (1913). Na početku memoara, na drugoj strani, postoji ovakva beleška: „Kad sam već $\frac{3}{4}$ ovih memoara napisala, čitala sam ovu knjigu: *Geschlecht und Charakter* fon Otto Wininger, Wien 1906.” Kasnije, kada pominje proticanje jedne decenije, ona dodaje isečke iz novina iz 1907. i 1908. godine. Moguće da taj vremenski osvrt upućuje na to da su njeni memoari nastali između 1897. i 1908. godine.

Neka svedočanstva Jelice Belović mogu suštinski izmeniti sliku o razvoju hrvatskog školstva za žensku decu, ali i kulturi uopšte. Ako se u hrvatskim naučnim člancima (Župan 2005: 366–383) o prvoj temi nije pominjala problematična pozadina otvaranja više ženske škole u Osijeku, memoari Jelice Belović otkrivaju da je početak rada te institucije bio godinama odlagan i da je ona zbog toga morala nekoliko puta da pohada isti razred, na kraju odustajući od nastavka obrazovanja u Osijeku. Brojni opisi događaja tokom školovanja, veze i poznanstva među nastavnicama i učenicama, pohvale samostanskom obrazovanju pružaju mogućnost za komparativne studije obrazovanja sličnog tipa, na primer ugarskog dela Austrougarske

monarhije i Francuske. Prva gorka iskustva koja je Jelica Belović stekla kao izrazito mobilna i progresivna učiteljica pružila su podsticaj za poređenje autobiografije učiteljica iz regije (Tomić 2014b: 38–56).

Posebno su važne njene ispovesti o porodičnim odnosima. U okviru ove sfere privatnog života uočljiv je dramatičan kontrast između njenih roditelja. Sa jedne strane, postoji pozitivan otac koji je s ljubavlju podučavao svoju kćer i kojeg je ta kćer rano izgubila. Na drugoj strani, žilavo je opstajala negativna, otrovna majka koja kao hladna, okrutna i sebična figura postaje tragična upravo u trenucima kćerkinih najkonfliktnijih borbi. Memoari objašnjavaju zašto se jedna ambiciozna intelektualka odlučila na udaju bez ljubavi, za stranca (Poljaka), uprkos odgovaranjima ličnosti do čijeg je mišljenja držala, zašto joj je bilo teško u braku, kako je balansirala između posla i kuće, kako je prevazilazila probleme na koje je nailazila tokom života. Koliko god je autorka na početnim stranama memoara nastojala da ublaži razlike u karakterima supružnika, one su kasnije same isplivavale kao bolna priznanja.

Na momente esejistički i kritički orijentisan prema crkvi, školstvu i književnoj atmosferi, ovaj rukopis svoju najveću vrednost otkriva u informativnosti, u kreiranju složene slike o unutrašnjem i spoljašnjem svetu. Na primer, na 292. strani Belović navodi podatak koji se ne sreće u savremenim proučavanjima njenog života i rada¹². U svom dokumentarističkom spisu ona napominje da je prevela dvadesetak narodnih pesama i priča iz zbirki Vuka Karadžića i Vuka Vrševića na francuski, te da su ti prevodi poslati u Pariz, na akademiju, slavnom slavisti Luisu Legeru (Lois Léger). Na drugom mestu, na 355. strani Belović je navela nazive preko 60 listova za koje je pisala. Za list *Bršljan* napomenula je da je 12 godina besplatno radila i da su joj kasnije odbili saradnju. Dakle, gotovo na svakoj strani svojih memoara Jelica Belović budućim istraživačima ostavlja niz dragocених putokaza, neprekidno potvrđujući jačinu svog karaktera i izuzetnu energiju svog rada.

Veoma su važni opisi književnog proboja Jelice Belović, objašnjavanja trvenja muških i ženskih pisaca na sve većem tržištu izdavaštva i agilnoj

¹² Upaređiti Stojaković 2001: 143–144 i nepotpisan članak u bazi podataka o Belović u *Knjiženstvo*, <<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelica-belovic-bernadzikovska>>, 30.11.2014.

saradnji sa brojnim periodičnim publikacijama. Neki podaci će pomoći da se pouzdano prati uspostavljanje vidljivosti književnica na javnoj sceni. Tako, na 297. strani svojih memoara Belović navodi da su 1898. godine listovi *Smilje*, *Škola* i *Novi vaspitač* objavili njenu sliku i biografiju, što je, prema njenim rečima, bio prvi takav slučaj među hrvatskim književnicama. Zbog tog renomea književnici su joj donosili svoje radove na ocenu. Ona ponosno pominje Milakovića¹³.

U memoarima se mogu pratiti i odnosi Marije Jurić Zagorke, Jagode Truhelke i Adele Milčinović prema Jelici Belović, kao i niza srpskih, bosanskohercegovačkih, ali i evropskih književnica koje je ova istaknuta intelektualka lično upoznala ili pratila putem čitanja¹⁴. Na stranama 379 i 380 nalazi se priznanje same autorke šta je književnost značila za nju i zašto je pisala.

Pošto memoari Jelice Belović osim ličnog donose i opis društvenog života nekih delova južnoslovenske regije, temeljno proučavanje i pripremanje ovog rukopisa za štampu takođe bi, poput ovde drugih navedenih primera, pomoglo razvijanje svesti o prošlosti južnoslovenske kulturne zajednice. To bi obeležilo značajan iskorak ka poštovanju kulturne proizvodnje žena.

Literatura

- Aleksijević V., 1941, *Naše žena u književnom stvaranju*, „Pro Femina” br. 1, str. 164–181.
- Burton A., 2005. *Introduction*, u: *Archive Stories: Facts, Fiction, and the Writing of History*, ur. A. Burton, Durham–London, str. 1–25.
- Digitalna Narodna biblioteka Srbije, *Srpska bibliografija: knjige 1868–1944*, <http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Katalozi_i_bibliografije/Srpska_bibliografija__Knjige>, 30.11.2014.
- Dujmović S., 2011, *Pogledi Jelice Belović-Bernadžikovske iz njene bosanske „Sopstvene sobe”*, u: *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918, Zbornik radova*, Sarajevo, str. 481–503.

¹³ Verovatno se radi o hrvatskom piscu Josipu Milakoviću (1861–1921).

¹⁴ Jelica Belović je upoznala Mariju Jurić još za vreme školovanja u samostanu u Đakovu. Kasnije ju je Belović često posećivala u redakciji *Obzora* kako bi čula mišljenje o svojim radovima. Belović navodi da je Jurić odbijala zblizavanje. Na 350. strani zabeležila je: „Poslije godinu dana je u *Obzoru* osvanula notica, da „za Belovićevu nije vrijedno pero umočiti, jer voli Srbe”. Ovi polunavodnici u originalu rukopisa memoara zapravo su citat Marije Jurić.

- Eichhorn K., 2013, *The Archival Turn in Feminism: Outrage in Order*, Philadelphia.
- Faludi S., 2010, *American Electra: Feminism's ritual matricide*, „Harper's Magazine”, October, 29–42, <<http://susanfaludi.com/americanelectra.pdf>>, 30.11.2014.
- Fostikov A., Isailović N., 2014, *Digital humanities or digital versus humanities*, „Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju” br. 24, str. 19–23.
- Hawkesworth C., 2000, *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, New York–Budapest.
- Hughson M., 2015, *Poluperiferija i rod: pobuna konteksta*, Beograd.
- „Jelica Belović Bernadžikovska”, *Knjiženstvo: teorija i istorija ženske književnosti na srpskom jeziku do 1915. godine*, <<http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/jelica-belovic-bernadzikovska>>, 30.11.2014.
- Narodna biblioteka Srbije, *Književni i drugi rukopisi i arhivalije*, „Arhiva Vlastoja Aleksijevića”, <<https://www.nb.rs/collections/index.php?id=779>>, 30.11.2014.
- Papić Ž., 2012, *Novija feministička kritika patrijarhata: relativizacija univerzalizma*, u: *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, ur. A. Zaharijević, Z. Ivanović, D. Duhaček, Beograd, str. 203–233.
- Popović L., 2007, *Nerešeni problemi iz stručnog rada srpskih arhiva*, „Arhiv” br. 1/2, str. 55–63.
- Reynolds-Cordileone D., 2008, *Colonized and colonizing: The Memoirs of Jelica Belovic-Bernadzikowski, a Croatian Teacher in Bosnia 1896–1908*, Vienna.
- Stojaković G., 2001, *Znamenite žene Novog Sada*, knj. 1, ur. G. Stojaković, S. Savić, M. Majkić, Novi Sad.
- Tomić S., 2008, *The Contributions of Svetolik Ranković to the Structural Development of the Serbian Novel*, „Serbian Studies” br. 1, vol. 22, str. 17–35, <http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/SS_Vol%2022_2008_No%201-optimized.pdf>, 30.11.2014.
- Tomić S., 2011, *Dve vrste Pisama iz Soluna: feminističko istraživačko novinarstvo Jelene J. Dimitrijević napram nepouzdanog izveštavanja Branislava Nušića o feminizmu*, „Zbornik Matice srpske za književnost i jezik”, knj. 59, sv. 3, Novi Sad, str. 621–639.
- Tomić S., 2012, *Muške akademske norme i putopisna književnost Jelene J. Dimitrijević*, u: *Kultura, rod, građanski status*, ur. G. Duhaček, K. Lončarević, Beograd, str. 156–175.
- Tomić S., 2013a, *Preписка Jelene J. Dimitrijević sa njenim sarajevskim izdavačem Isidorom Đurđevićem*, „Zbornik Matice srpske za književnost i jezik”, Novi Sad, kn. 61, sv. 3, str. 705–715, <http://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/Knjizevnost%2061_III%20skoro%20kraj.pdf>, 30.11.2014.
- Tomić S., 2013b, *Šta znači proučavati žene-pisce iz prošlosti?*, u *Valorizacija razlika. Zbornik radova sa naučnog skupa o Dragi Gavrilović (1854–1917)*, ur. S. Tomić, Beograd, str. 21–43.
- Tomić S. 2013c, *Problemi budućih istorija postjugoslavenske književnosti*, <<http://radio.hrt.hr/ep/suvremena-makedonska-knjizevnost-i-povijesti-postjugoslavenske-knjizevnosti/47713/>>, 30.11.2014.

- Tomić S., 2014a, *Norma, književnice i istina*, specijalni temat Književnost i istina, „Kultura, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturne politike” br. 143, str. 168–186, <<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0023-5164/2014/0023-51641443168T.pdf>>, 30.11.2014.
- Tomić S., 2014b, *Obrazovanje i osvajanje građanskog statusa žena: primeri prvih profesionalnih učiteljica-književnica*, u: *Obrazovanje, rod, građanski status*, ur. D. Duhaček, K. Lončarević, D. Popović, Beograd, str. 38–56.
- Tomić S., 2014c, *Prepiska Milice Janković*, „Književna istorija” br. 153, Beograd, str. 679–696.
- Tomić S. 2016, *Doprinosi nepoznate elite: mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*, Beograd.
- Učiteljski fakultet univerziteta u Beogradu, *Antologija srpske književnosti* <<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>>, 30.11.2014.
- Župan D., 2005, *Viša djevojačka škola u Osijeku*, „Scrinia Slavonica” br. 5, str. 366–383.